

Тарас Стукалін

аспірант ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України

ЕВОЛЮЦІЯ ОБОРОННОЇ КОНЦЕПЦІЇ КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО У ДИНАМІЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Стаття присвячена визначенню основних теоретичних засад розвитку воєнно-стратегічних концепцій НАТО як головного воєнно-політичного блоку у світі. Аналізуються основні концепції розвитку Альянсу в контексті змін військово-політичних та безпекових орієнтирів. Визначаються основні напрямки модернізації блоку в контексті нових викликів та загроз.

Ключові слова: НАТО, воєнно-стратегічні концепції, колективна оборона, безпека.

Taras Stukalin

EVOLUTION OF DEFENSIVE CONCEPT OF COUNTRIES-MEMBERS OF NATO IN THE DYNAMICS OF SECOND HALF OF XX–EARLY XXI CENTURIES

The article is devoted to the definition of the basic theoretical foundations for the development of military-strategic concept of NATO as the main military-political bloc in the world. The basic concepts of the development of the Alliance in the context of changes in the military-political and defense orientations are analyzed. The main ways of modernization of the block in the context of new challenges and threats are defined.

Keywords: NATO, military-strategic concepts, collective defense, security.

Taras Stukalin

ЭВОЛЮЦИЯ ОБОРОННОЙ КОНЦЕПЦИИ СТРАН-ЧЛЕНОВ НАТО В ДИНАМИКЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ-НАЧАЛА ХХІ ВЕКОВ

Статья посвящена определению основных теоретических положений развития воєнно-стратегических концепций НАТО как главного воєнно-политического блока в мире. Анализируются основные концепции развития Альянса в контексте смены воєнно-политических и оборонных ориентиров. Определяются основные направления модернизации блока в контексте новых вызовов и угроз.

Ключевые слова: НАТО, воєнно-стратегические концепции, коллективная оборона, безопасность.

Постановка проблеми

Початок ХХІ століття характеризуються значними й навіть поворотними подіями в міжнародних відносинах. Незважаючи на розвиток демократії у світі шляхом повалення диктаторських режимів, зростання ролі громадянських рухів у вирішенні нагальних питань людства, продовжується глобальне протиборство за енергоносії та інші ресурси й боротьба за світове лідерство. Це у свою чергу загострює питання безпеки та підсилює роль інституцій колективної оборони. Останні події навколо України, анексія Криму Російською федерацією свідчить про нові спроби ревізії кордонів, які на міжнародному рівні були закріплені після другої світової війни та з падінням Берлінської стіни.

Усі ці події змушують НАТО як найвпливовіший військово-політичний союз в сучасному світі до перегляду своїх стратегічних оборонних концепцій.

Тема еволюції Альянсу та його стратегічних концепцій широко розглядається науковцями. Більшість досліджень, на жаль, належить російським вченим, які, на наш погляд, не зовсім об'єктивно ставляться до НАТО. Причина цього полягає у традиційності поглядів росіян на Альянс як на агресивний воєнно-політичний блок, який є потенційним супротивником Росії. Особливо після розширення НАТО на схід наукові статті російських вчених стали рупором агресивної політики В. В. Путіна. Говорячи про вітчизняних авторів, слід відзначити публікації вчених Б. П. Андресюка, О. Ф. Белова, В. Ю. Богдановича, Ю. І. Бута, В. Б. Вагапова, В. Горбуліна, О. М. Гончаренка, О. І. Гриненка, М. М. Денежкіна, В. С. Картавцева, О. І. Кузьмука,

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Б. А. Кормича, В. А. Костецького, Е. М. Лісіцина, В. Г. Лішавського, С. М. Нечхаєва, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, Б. А. Пережняка, С. М. Прилипка, В. Г. Радецького, І. Романченка, Г. І. Ситника, В. Б. Толубка, Ю. М. Тодики та інших.

Водночас ситуація у світі постійно змінюється, з'являються нові виклики та загрози, усе це свідчить про необхідність проведення перманентних досліджень.

Відповідно до цього, метою статті є аналіз трьох останніх Стратегічних концепцій НАТО з позицій з'ясування спроможності Альянсу гарантування безпеки як своїм членам, так і регіональної безпеки зокрема.

Оборонні концепції НАТО формувалися безумовно під впливом оборонних доктрин США як головної воєнної сили блоку. Говорячи про етапи розвитку НАТО, ми не будемо розглядати доктринальні документи періоду протистояння з Варшавським договором, а зупинимося на наступних етапах, які є більш характерними для аналізу в контексті нашого дослідження. На другому етапі, який охоплює період з 1991 по 2001 роки, значно змінилися цілі Альянсу. Протиборство змінилося налагодженням тісних стосунків з країнами Центральної та Східної Європи. Ці країни вийшли з-під опіки Росії й прагнули до вступу як до ЄС, так і до НАТО. У цих умовах з метою гарантування безпеки новим європейським країнам НАТО обирає концепцію розширення меж організації на Схід.

Ця Стратегічна концепція НАТО була прийнята на Римському саміті у 1991 році. Основою цієї концепції

Мета

Виклад основного матеріалу

залишилась стратегія «гнучкого реагування» [3, с. 167]. Вона визначила основоположні принципи подальшого функціонування Альянсу:

- принцип колективної оборони, згідно з яким військовий вимір організації залишався головним, а в разі небезпеки розроблявся план спільних дій, зі всіма країнами-членами;
- принцип діалогу, який передбачав налагодження дипломатичних і військових контактів з державами Східної та Центральної Європи;
- принцип співробітництва, відповідно до якого всі країни-члени мають бути задіяні у багатосторонньому співробітництві [10, с. 6].

Ця концепція регламентувала зміну політичного курсу на відмову від конфронтації, визначила нові ризики для НАТО у контексті економічної та політичної нестабільності пострадянського простору.

Водночас Альянс залишив у Європі «достатні ядерні сили... як надійний і ефективний елемент стратегії союзників по запобіганню війни» [3, с. 123].

Для розвитку цієї концепції на саміті в Брюсселі в січні 1996 року було прийнято програму «Партнерство заради миру»[4].

Нова Стратегічна концепція НАТО була прийнята у квітні 1999 року. Її прийняття було викликано певними проблемами. Вони стосувалися перш за все тому, що важко було спрогнозувати увесь спектр ризиків та загроз країнам-членам. До уваги треба було прийняти факт наявності ядерної зброї у Європі і перш за все у Росії.

Головною ідеєю нової концепції було вільне розширення НАТО. В концепції наголошувалось на необхідності співробітництва з колишніми противниками. Із Стратегічної концепції НАТО було вилучено принцип стратегічної рівноваги, а про Росію йдеться не в розділі загроз і викликів, як це було в документі 1991 року, а в розділі про партнерство, співпрацю і діалог, статті 36 [10, с.11].

Основою і незмінною метою Альянсу залишається захист свободи і безпеки всіх членів Альянсу за допомогою політичних і військових заходів. Для досягнення своєї мети НАТО передбачає виконання ряду фундаментальних завдань в сфері безпеки:

- гарантувати розвиток демократичних інститутів та мирне вирішення конфліктів.
- виконувати функцію головного трансатлантичного форуму, для консультацій між членами Альянсу.
- стримувати і захищати від будь-якої загрози держав-членів.
- розвивати широкомасштабні програми партнерства [10, с. 13].

Одним з найголовніших проявів еволюції Альянсу, стало те, що вперше організація відходила від суто оборонної стратегії, задекларувавши своє право на ведення військових операцій «за межами» традиційної зони відповідальності. В цій Стратегічній концепції знайшли відображення і принципи реформи збройних сил Альянсу. Головний наголос робиться на силах «кризового реагування» [4].

Але Стратегічна концепція 1999 року робить і певний крок назад, у порівнянні з минулою. В ній знов з'явилась теза про необхідність збереження натовської переваги у звичайних озброєннях в Європі. Попередня ж концепція ставила на меті підтримку балансу сил [10, с. 321].

Сутністю третього етапу, який розпочався після терористичних атак на США у 2001 році, стала переорієнтація на Близький Схід та на країни, які підтримують

терористичні світові організації. НАТО у своїй політиці орієнтувалася на США, їх збройні сили брали участь в усіх антитерористичних війнах, тому для більшого розуміння концептуальних основ, які були закладені до нової стратегічної концепції альянсу, треба розглянути основні положення оборонних стратегій США.

Події першого десятиліття XXI століття свідчать про те, що лідерство Сполучених Штатів в економічній, технологічній і військовій сферах не гарантувало Америці можливості вирішити глобальні проблеми (тероризм, поширення ОМУ) самостійно. Політична ідея щодо розширення зони демократії у низці регіонів загальмувалася (Центральна Азія), а в інших зіткнулася з жорстким опором (Близький і Середній Схід).

Для вирішення задач стримування загроз національним інтересам США і їх союзників в глобальному масштабі обрані наступні способи дій: забезпечення безпеки союзників і дружніх держав; переконання потенційних противників; стримування агресії; розгром противника (у разі військових дій). Для стримування повинні створюватися потужні мобільні (здатні до швидкого розгортання) збройні сили [1].

Головна цільова установка нової стратегічної концепції – адаптувати збройні сили США до нових реалій з урахуванням характеру війни, накопиченого досвіду бойових дій за останні роки, відсутності чіткої межі між війною і миром через підвищення бойових можливостей збройних сил і їх організаційну трансформацію (зміна базування, коригування співвідношення між видами збройних сил, між діючими військами, резервом і національною гвардією, між бойовими підрозділами і частинами забезпечення, в районі виконання завдань). Система концептуальних документів, що визначали основні напрями здійснення воєнно-політичної стратегії США активно удосконалювалася [6].

Були прийняті нові Стратегія національної безпеки, Національна оборонна стратегія, Національна військова стратегія, які прямо відбивали зовнішньополітичну доктрину превентивних дій президента Дж. Буша і заклали ідеологічні основи активного наступального характеру сучасної воєнної політики. Були розроблені документи, яких раніше не було: стратегії національної безпеки в усіх сферах діяльності держави. Особлива увага була приділена розробці шляхів і способів боротьби з тероризмом та розповсюдженням зброї масового ураження [2].

Нова стратегія США ґрунтувалася на аналізі нових викликів та загроз таких як міжнародний тероризм та біологічна зброя; кардинальні зміни у відносинах з Росією; потреба у військовій реформі тощо. Тому це сприяло розробці нової стратегічної концепції НАТО, яка була представлена у листопаді 2010 року під час саміту НАТО в Лісабоні. Сутністю концепції є те, що НАТО не планує діяти самостійно, а буде покладатися на комплексний підхід: цілісне і комплексне застосування різноманітних інструментів альянсу для забезпечення загального ефекту [3, с. 131]. Для спроможності виконання таких місій стратегічна концепція має чітко визначити оборонні пріоритети від здатності обороняти територію країн альянсу та здатності виконувати складні місії на стратегічній відстані, до допомоги формування міжнародного ландшафту безпеки і реагування на непередбачені ситуації тоді й там, де це необхідно [4].

Загалом, нова концепція складається з аналізу та загальних рекомендацій стосовно визначення нового середовища безпеки, викликів і загроз безпеці, основних завдань Альянсу у політичній, організаційній та

структурній сферах, реформ партнерських відносин. Тим самим вона визначає сенс майбутнього існування цього союзу. Головне завдання НАТО – колективна оборона – залишиться незмінним, але вимоги до виконання цього зобов'язання змінюють свою форму [10, с. 210].

У новій стратегічній концепції Альянсу визначені такі основні проблеми.

По-перше, це питання підтримки миру та демократичних перетворень у Афганістані.

По-друге, це взаємовідносини з Росією, що в концепції визначаються як найбільш заплутані та невизначені. [4]. Це стосується готовності НАТО до співпраці з Росією не припиняючи розширення на Схід, в контексті створення «неподільного та демократичного простору безпеки». Головними точками співпраці НАТО і Росії визначалося питання Афганістану, боротьба з тероризмом та піратством, недопущення розповсюдження зброї масового знищення [10, с. 84].

По-третє, це протистояння новим загрозам. Серед них найбільш небезпечними вважаються: міжнародний тероризм, кібертероризм, піратство, розповсюдження зброї масового знищення та інші. Стратегія наголошує, що перед НАТО стоїть завдання більш чітко визначити роль Альянсу в рішенні цих проблем.

За аналогією зі США набула нового значення така форма, як застосування непрямого воєнного стримування, яка ґрунтується на збільшенні військових можливостей блоку, що зроби́ть безглуздом для потенційних противників проводити політику погрозу або залякування. Як видно з останніх подій, ці заходи є цілком слухними, бо Росія постійно демонструє свою силу на кордонах блоку.

Такий підхід дає можливість розробити чіткі плани у разі дій у непередбачуваних ситуаціях та зберегти потрібних військових спеціалістів у штабах і командуваннях НАТО [4].

Нова Стратегічна концепція містить чіткі директиви щодо операцій поза межами зони відповідальності НАТО, які будуть проводитись для захисту від глобальних небезпек. Під «стратегією непрямих дій» спеціалісти розуміють комплексний політичний, ідеологічний, економічний, військовий та інформаційно-психологічний вплив для стабілізації ситуації у певному регіоні [4].

Ще однією особливістю нової концепції є повернення до ядерних програм у зв'язку із розповсюдженням ядерної зброї. Метою НАТО було визначено подальший розвиток ядерного потенціалу стримування призначеного для захисту не лише членів організації, а й її партнерів. Стратегія передбачає «продовження і розвиток партнерства з Україною й Грузією в рамках відповідних угод, ґрунтуючись на рішенні НАТО, прийнятому на Бухарестському саміті 2008 року й взяття до уваги євроатлантичної орієнтації або прагнення кожної країни» [8, с. 85].

Таким чином сутність стратегії НАТО 2010 року полягає у закріпленні військової присутності альянсу в Центрально-Азійському регіоні, гнучкій політиці по відношенню до Росії, впровадженні нових принципів застосування сили в «умовах відсутності війни».

Отже, Стратегічна концепція НАТО 2010 року підтверджує, що основною метою НАТО є забезпечення свободи і безпеки всіх її членів як політичними, так і військовими засобами. Для забезпечення безпеки, перед Альянсом стоять три основні завдання: колективна оборона, врегулювання криз і участь в системі міжнародної безпеки шляхом відносин з рештою міжнародних партнерів [4].

У 2012 році в рамках НАТО виник проект під назвою «розумна оборона» (Smart Defence). У ньому здебіль-

шого беруть участь європейські члени Північноатлантичного альянсу. Проект передбачає спеціалізацію країн-партнерів на певних родах військ і видах озброєнь за відмови від інших. У стратегічних документах альянсу цей принцип трактується як «об'єднуємо ресурси і спільно їх використовуємо» [1].

«Розумна оборона» створює нове середовище для розвитку співпраці держав-членів НАТО та партнерів і покликана кардинально посилити взаємодію та сприяти досягненню оптимальних результатів у плануванні, розробці, виробництві, а також закупівлях нових видів техніки, матеріалів та озброєнь. Нові підходи спрямовані не лише на поліпшення взаємодії та кооперації, а передусім на зменшення оборонних витрат і підтримання боєздатності оборонних сил на необхідному рівні в умовах, коли більшість країн світу, зокрема й членів НАТО, через об'єктивні причини не можуть планувати зростання національних витратів на оборону [7].

Концепція «розумної оборони» НАТО та Ініціатива взаємопов'язаних сил спрямовані насамперед на забезпечення принципу колективної оборони, передбаченого статтею 5 Статуту Альянсу, та базуються на трьох основних компонентах:

- дотриманні єдиного курсу політики НАТО й національної політики кожної окремої країни – її члена;
- внутрішній спеціалізації Альянсу у визначених сферах спільної діяльності;
- багатонаціональній кооперації як пріоритетному способі розвитку оборонних спроможностей Концепції «розумної оборони» Альянсу є:
- спільні інвестиції в науку і техніку;
- досягнення більшого взаємоузгодження в рамках європейської складової Альянсу;
- налагодження тіснішої співпраці з приватним сектором промисловості, включно з вивченням можливостей використання нових технологій в оборонних цілях;
- поліпшення партнерства НАТО та ЄС, зокрема в питаннях фінансування оборонної сфери та взаємодії з країнами-партнерами [7].

За результатами Чиказького саміту Альянсу були визначені такі пріоритетні функціональні напрями розвитку багатонаціональних проектів «розумної оборони»:

- протиракетна оборона (Missile Defence);
- протидія саморобним вибуховим пристроям (Countering Improvised Explosive Devices – C-IEDs);
- повітряна розвідка наземних цілей (Alliance Ground Surveillance – AGS);
- кібернетичний захист (Cyber Defence);
- поліпшення співробітництва НАТО з Європейським Союзом у сфері розвитку оборонних спроможностей [6].

Фактично більшість країн Альянсу принципово підтримують залучення до проектів «розумної оборони» країн-партнерів, зокрема й України. Деякі з цих проектів, у разі зацікавленості країн-партнерів, можуть бути основою для їх подальшої багатонаціональної кооперації з НАТО та ЄС [7].

Таким чином, ключем до довголіття Альянсу є саме його вміння адаптуватися до нових умов та зберігати власну значущість. Суттєвим фактором у політиці НАТО є зміна акцентів в самій організації. На сьогоднішній день альянс суттєво змінився. З суто військової організації НАТО все більше перетворюється на політичного гравця на міжнародній арені. Розширення функцій альянсу змушує НАТО переходити від «оборони членів альянсу» до «захисту його інтересів».

Деякі автори умовно виділяють три зони впливу НАТО: «основна зона», «зона відповідальності», та «зона інтересів» [4]. Україну певною мірою відносять до «зони інтересів» НАТО, визначаючи її як таку, що не є стабільною та являє певну загрозу для діяльності НАТО. Окрім України до цієї зони відносять: Афганістан, Іран, Ірак, країни Центральної Азії та Середземномор'я. Головним «інтересом» альянсу в цьому регіоні є зацікавленість у стабільності та відсутності потенційної загрози для нових членів НАТО, що є сусідами цих країн.

Оцінка воєнно-стратегічних концепцій НАТО свідчить, що у довгостроковій перспективі в якості одного з головних напрямків розвитку воєнно-теоретичної думки буде створення теоретичного підґрунтя операційного середовища і регулярних війн, який би дозволив узагальнити досвід військових компаній останнього десятиріччя. У цьому напрямку на порядок денний виходить питання визначення ступеня небезпеки та міри втручання країн блоку у так звані гібридні війни, необхідність протидії з недержавними акторами. Усе це актуалізується у зв'язку з подіями на сході України, адже як підтверджує практика, країни НАТО сьогодні певною мірою не готові протистояти російській агресії та надати військову допомогу країнам, які цій агресії піддаються [5].

У зв'язку з цим в Альянсі продовжується активна робота з використання сил спеціального призначення, бо саме такий рід військ має виконувати основні завдання з протидії і регулярного супротивника [2]. На думку західних спеціалістів, необхідна розробка теоретичної бази використання безпілотних літальних апаратів та роботизованих систем. Перед воєнною наукою постало питання, де проходить межа між цілеспрямованим знищенням лідерів повстанців та лідерів і війною як явищем. Це сприяло розгортанню серйозних дискусій в усіх сферах суспільно-політичного життя країн Альянсу.

В контексті агресивних дій Росії на порядок денний постає питання про розробку воєнних аспектів концепції у рамках теорії міжнародних відносин «Відповідальність за захист» (responsibility-to-protect (R2P)) та умови її застосування. Ця концепція слугувала для використання збройних сил у Лівії, та, на думку західних експертів, торкається проблеми суверенітету [2].

Треба наголосити на тому, що більшість концепцій розвиваються у напрямку мінімізації використання військової сили, що призводить до втрат серед мирного населення та спричиняє руйнування територій. Окрім того, підтвердженням безпекової сутності концепцій свідчить факт про те, що у нових концепціях не йдеться про стратегічні ядерні сили та засоби масового ураження. Пріоритет надається застосуванню нечисленним, добре озброєним та високомобільним групам спецпризначенців, а також використання інформаційних та економічних засобів протидії. Проте, суттєвою проблемою у використанні сучасних стратегічних концепцій є підходи до них різних держав Альянсу. Найбільш одностайними у прийнятті концепцій виступають англосаксонські держави, які, на погляд фахівців, стимулюють трансформаційні процеси у середині блоку, а також сприяють можливості виникнення нових військових конфігурацій [2].

Конструктивне партнерство України з Альянсом є новою формою активного залучення до діяльності та процесів, які відбуваються в найвпливовішій у світі політико-військовій організації. З іншого боку, інтереси національної безпеки України та продовження реформування нашого оборонного сектору забезпечуються шляхом співробітництва з НАТО, залученням не лише передових стандартів і технологій цієї організа-

ції, а й суттєвої інтелектуальної, експертної та ресурсної допомоги для вирішення практичних завдань. Вимоги часу та нові виклики безпеки спонукають до пошуку оптимальних для України шляхів власного позиціонування та реалізації національних інтересів у регіональному і глобальному безпековому просторі. Шляхом до нових горизонтів національної безпеки України є скасування на законодавчому рівні її позаблокового статусу.

Література.

1. Александров О. С. Концепція «розумної оборони» НАТО: сутність і перспективи реалізації / О. С. Александров // Стратегічні пріоритети. – 2012 – № 4. – С. 182–188.
2. Арзуманян Р., Гриняев С. О новых направлениях развития военной науки в США // Зарубежное военное обозрение. – 2012. – № 11.
3. Безпека та стабільність країн постсоціалістичної Європи в контексті розширення НАТО: ілюзії та реальності: Матеріали міжнар. наук. семінару, Чернівці, / О. В. Добржанський (ред. кол.). – Чернівці : Золоті литаври, 2003. – 129 с.
4. Головина К. Г. Стратегические концепции НАТО 1991, 1999 та 2010 годов: трансформация роли Альянса // наукові праці історичного факультету Запорізького НУ. – Вип. XXXI. – с. 305–307.
5. Гуменюк Б. Глобалізація і сучасний міжнародний процес. / Гуменюк Б., Шергіна С. – К. : Університет «Україна», 2009. – 508 с.
6. Довідник НАТО / Організація Північноатлантичного договору. – К. : Молодь, 2009. – 543 с.
7. Корендович В. С., Мукосій С. В. «Розумна оборона» та взаємопов'язані сили-нові ініціативи Північноатлантичного альянсу // Наука і оборона. – 2012. – № 4. – С. 28–33.
8. Кузнєцова Е. НАТО: Тенденция к размыванию альянса / Е. Кузнєцова // Международная жизнь. – 2004. – №4–5. – С. 83–90.
9. Новая стратегическая концепция союза (согласовано главами государств и правительств, участвующих в сессии Совета НАТО в Риме 7–8 ноября 1991 г.) // НАТО. Справочник. Брюссель, Бюро информации и печати НАТО. 1995.
10. Стратегічна концепція Альянсу: Затверджена главами держав і урядів 23-24 квітня 1999 р. // НАТО 1999. – 19 р.
11. Текст нової стратегічної концепції НАТО [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.defense.gov/pubs/pdfs/2011_cmpr_final.pdf.